

Het nut van een historische landschapsblik

‘Het landschap is een van onze waardevolste cultuurschatten’

Theo Spek bij een pingo

FOTO NIENKE BEINTEMA

In maart verscheen een dik handboek over de zeventien landschappen van Nederland, vanuit historisch perspectief. Die blik is juist in het heden onontbeerlijk, betoogt RUG-hoogleraar **Theo Spek**, die het handboek samenstelde. Midden in het Drentsche Aa-gebied geeft hij graag tekst en uitleg. ‘De goede weg is ingezet. Er lopen prachtige initiatieven.’

Een vuistdik boek waaruit je alle kennis wel zó in je hoofd zou willen gieten. Een masteropleiding die je zelf wel gedaan zou willen hebben, als die er in jouw tijd al was geweest. En een Kenniscentrum dat academisch én toegepast onderzoek doet, zichzelf bedruipt en ook nog geld oplevert voor de universiteit en voor studentenexcursies. Het is allemaal het levenswerk van Theo Spek, hoogleraar Landschapsgeschiedenis aan de RUG.

“Nou ja, van mij en mijn collega’s. We doen het als team”, benadrukt Spek. “En levenswerk, dat klinkt alsof ik kláár ben. Maar er is nog zoveel te doen. Ik kan voorlopig echt nog niet met pensioen.”

We zitten op het terras van het pas geopende bezoekerscentrum van Nationaal Park de Drentsche Aa. Het ligt net ten oosten van Assen, aan het Deurzerdiep: een van de tientallen beken die uiteindelijk samenvloeien tot de Drentsche Aa. Dit is het landschap waarin Spek al onderzoek doet sinds 1986, en waaraan hij diep verknocht is geraakt.

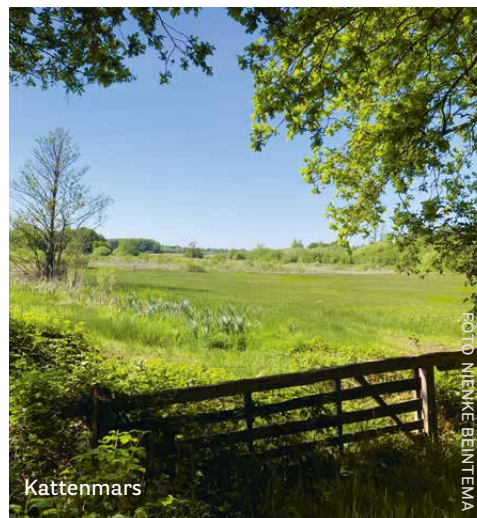
De master Landschapsgeschiedenis en het Kenniscentrum Landschap bestaan sinds 2010, toen Spek hoogleraar werd. Maar het handboek *Landschappen van Nederland* is gloednieuw: het verscheen dit voorjaar. Het boek beschrijft de opbouw en menselijke ontstaansgeschiedenis van de zeventien Nederlandse landschappen, “van het Drentse esdorpenlandschap tot de Zeeuwse zeekleipolder, en van de Hollandse veenweide tot het Limburgse lössplateau”.

Waarom dit boek?

“Het landschap is een van de meest waardevolle cultuurschatten van ons land. Net zo waardevol als de schilderijen van de grote meesters, zou ik wel durven stellen. Het landschap is het resultaat van een wisselwerking tussen mens, natuur en de fysische ondergrond die al duizenden jaren bestaat. Wij als mensen zijn altijd nauw verbonden geweest met ons landschap. Ons landgebruik en onze ruimtelijke inrichting zijn altijd afhankelijk geweest van wat bodem en water mogelijk maakten, en vaak ook ónmogelijk maakten.”

Tegenwoordig is dat toch veel minder zo?

“Nou, dat is wat veel mensen denken. Wij hebben onszelf in de laatste eeuwen buiten de natuur geplaatst, of liever gezegd erboven. We dénken dat we ons door onze technische vooruitgang hebben onttrokken aan de invloed van bodem en water. Maar nu blijkt natuurlijk steeds duidelijker dat dat helemaal niet zo is. Bijna alle grote uitdagingen waarvoor we gesteld staan, van de landbouw- en de energietransitie en de woningbouwopgave tot droogte, wateroverlast en de achteruitgang van de biodiversiteit – álles hangt samen met hoe wij omgaan met de ondergrond en met de natuur.”

Theo Spek (1963) studeerde bodemkunde in Wageningen en promoveerde daar in 2004 op het proefschrift *Het Drentse esdorpenlandschap: een historisch-geografische studie*. Hij werkte bij de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) en is sinds 2010 hoogleraar Landschapsgeschiedenis aan de RUG en mede-oprichter en hoofd van het Kenniscentrum Landschap. Spek is (mede)auteur van vele boeken en samensteller van *Landschappen van Nederland – Handboek voor de geschiedenis van onze leefomgeving*, dat veel aandacht kreeg in de landelijke pers.

Dus als we die problemen willen oplossen...

“... dan moeten we precies weten hóe dat landschap zich in die duizenden jaren heeft ontwikkeld, en wat daarin de rol van de mens is geweest. Je kunt die hedendaagse problemen niet oplossen zonder diepgaande kennis van het verleden. Wat je nodig hebt is wat wij een landschapsbiografie noemen: een analyse van waarom mensen op een bepaalde plek zijn gaan wonen, hoe zij het landschap stap voor stap naar hun hand hebben gezet en welke sporen dat in heeft achtergelaten. Alleen als je dat alles goed in de gaten hebt, kun je daar nú scherp op reageren.”

Geef eens een voorbeeld? Hoe kijk jij hier naar dit landschap?

Met een brede armzwaai: “Daarginds ligt de es, aangelegd op een keilemplateau uit de laatste ijstijd. Op die es hadden de boeren hun akkers, die ze steeds ophoogden met mest uit de potstal. De bewoning ligt hier al sinds de Bronstijd, zo’n 1500 voor Christus, op de westrand van dit plateau. En achter de boerderijen zie je dat het landschap lager wordt, richting het beekdal, waar ze hun vee lieten grazen. Het is niet voor niets dat ze deze rand uitkozen voor al die esdorpen: dit is tot op de dag van vandaag een perfecte locatie.”

Het nieuwe boek is geschreven door tientallen auteurs. Waarom is dat?

“Ten eerste omdat ik dit qua hoeveelheid werk nóóit in mijn eentje had kunnen doen.” Spek lacht hartelijk. “Maar ook omdat dit bij uitstek interdisciplinair werk is. Je hebt archeologen nodig die meedoen, fysisch geografen, hydrologen, ecologen, historici... En dan heb je landschapshistorici nodig, zoals ikzelf, om dat allemaal bij elkaar te brengen en die samenhang te ontdekken en te duiden. Want om een brug te bouwen, heb je specialistische pijlers nodig, maar ook mensen die de bogen ertussen maken.”

En die mensen leid jij nu ook op.

“Ja. Meteen bij mijn aanstelling in 2010 ben ik begonnen een interdisciplinaire masteropleiding op te zetten. Iedereen kan die doen,

vanuit hbo of bachelor. In een jaar tijd krijgen de studenten alle basiskennis die ze nodig hebben. En we gaan elke week op excursie, om al die landschappen te bekijken. Geweldig leuk: je leert elkaar meteen heel goed kennen. De sfeer is heel goed. De studenten doen tijdens veldweken ook zelf onderzoek: grondboringen, archeologisch onderzoek, archiefwerk, mensen interviewen. Al die technieken leren ze, tot het ontcijferen van 17de eeuwse handschriften aan toe.”

Is er wel vraag naar academici die zó breed zijn opgeleid?

“Jazeker! Tot nu toe kon 100 procent van mijn studenten meteen aan het werk. Ze zitten nu overall, en ze vormen samen een fantastisch netwerk van mensen die op deze manier naar landschappen kijken. Bij gemeenten, provincies, waterschappen, bedrijven, organisaties voor erfgoed-, natuur- en landschapsbeheer... En de organisaties die zelf geen landschapshistorici in dienst hebben, die zetten nu opdrachten bij ons uit, bij ons Kenniscentrum Landschap. Met het geld dat we daarmee verdienen, kunnen we nieuw onderzoek doen en excursies betalen voor onze studenten. En een deel vloeit naar de faculteit.”

De koffie is op, en Spek wil dolgraag nog even zijn geliefde beekdal laten zien. We lopen het natuurgebied Kampsheide in, tussen Deurze en Balloo. “Hier stonden in de middeleeuwen de erven Kamps en Weyteren”, wijst Spek. “Kijk, daar zie je nog de sporen van de houtwallen die de landerijen van elkaar scheidden.” We lopen over een zandpad naar het noorden. Links ligt een vochtig grasland dat afloopt

naar het Deurzerdiep. ‘Kattenmars’, staat er ingekerfd op een bordje op het houten hek. “De term ‘kat’ stond vroeger voor slecht, onbruikbaar land”, vertelt Spek, “feitelijk net zoals ‘De Onlanden’. En ‘mars’ is afgeleid van het Germaanse woord *mar*, ‘water’. ‘Kattenmars’ betekent dus ‘overstroomd land van slechte kwaliteit’. Die naam is recent opgedoken uit oude geschriften, en Staatsbosbeheer heeft die nu weer in ere hersteld.”

Aan de rechterkant is de grond duidelijk hoger. We passeren een schapenhek en lopen een stuk droge heide op, met reusachtige jeneverbesstruiken. Aan de rand ligt een rij hoge grafheuvels. “Die komen uit de Midden-Bronstijd. Die kleine heuveltjes daar, die zijn wat jonger: dat zijn urnenveldjes. Eromheen zie je nog de resten van walletjes van *Celtic Fields*, prehistorische akkers. Tegenwoordig grazen hier jaarrond schapen, om het gebied open te houden. Prachtig toch, dat zoveel eeuwen cultuur en natuur hier bij elkaar komen?”

We lopen tussen de jeneverbesstruiken door en kijken uit over een prachtig rond meertje. Het is het overblijfsel van een pingo: een tientallen meters hoge, opgevroren ijslens uit de laatste ijstijd, die na het smelten een met water gevulde krater achterliet. Spek: “Ik kan me zo voorstellen dat die Bronstijdmensen precies op deze plek hebben gestaan, en óók zo hebben genoten van dat landschap. En kijk, daarachter, daar ligt weer zo’n hoge es. Die boer die daar nu rijdt met zijn tractor, die ploegt de kern van die es al voor de tweeduizendste keer. Fascinerend, toch, om dat te bedenken?”

Hoe kwam jij eigenlijk hier in het noorden terecht?

“Ik had bodemkunde gestudeerd in Wageningen. Ik wilde graag promotieonderzoek doen naar historische landschappen. Mijn hoogleraar zei: zoek maar een zandgebied uit. Er werd op dat vlak nog weinig gedaan in Nederland. Ik koos het Drentse esdorpenlandschap, omdat ik het hier zo mooi en interessant vond. De eerste maanden woonde ik boven het café in Balloo. Heel handig was dat: dan kon ik heel makkelijk praten met al die dorpelingen en die boeren. Zo heb ik deze streek van binnenuit leren kennen. Vervolgens kreeg ik een baan bij de Afdeling Landschap van de Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed (RCE) in Amersfoort. En niet veel later werd ik gebeld, door de RUG, of ik daar wilde komen werken. Dat werd eerst een bijzonder hoogleraarschap, één dag in de week, vanuit het RCE. Later werd het een volledige leerstoel en ben ik met mijn gezin hierheen verhuisd. Dat was in 2010. Een *move* waar we nooit spijt van hebben gehad.”

Je hebt in die tijd je vakgebied in aanzien zien groeien. Maar tegelijkertijd blijven we maar worstelen met die grote opgaven...

“Ja, het is een lange weg met veel tegenkrachten. Maar er is veel gaande, en de goede weg is ingezet. Landschap is het nieuwe toverwoord, zo lijkt het wel. Er lopen prachtige initiatieven, ook in de landbouw, met jonge boeren die willen werken aan een biologisch gezonde bodem. En in al die sectoren zijn er veelbelovende proefprojecten. Als die gaan doorwerken, dan komt het allemaal wel goed. Dat duurt natuurlijk lang, en dit kabinet zit nog een beetje op een ander spoor. Maar op termijn komt dat zeker goed.”

Je bent wel een optimist?

“Jazeker. Veel mensen zijn te fatalistisch, maar dan houdt alles op. En het is vaak ook gewoon niet wáár, wat ze zeggen. Er zijn de afgelopen jaren zóveel goede plannen gesmeed op het terrein van gebiedsgericht werken. Die plannen liggen bij elke provincie klaar, en van links tot rechts is iedereen daar enthousiast over. Als je goed met zijn allen nadenkt, en dan durft te kiezen voor die integrale benadering, dan kun je zóveel problemen oplossen. En het hoeft natuurlijk niet morgen af, hè. Het is prima als daar twintig, dertig jaar overheen gaat. Als je het maar samen aanpakt, en het niet van bovenaf oplegt. Als RUG leiden we de jonge deskundigen op die dat in de nabije toekomst gaan waarmaken.”

Drentsche Aa bij het Schipborgsche Diep